

УДК 159.9:355.1:364-787.6

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-8\(54\)-1526-1535](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-8(54)-1526-1535)

Мельниченко Світлана Володимирівна аспірант кафедри психології, Міжрегіональної Академії Управління Персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-5986-5108>

Размолодчикова Іванна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, <https://orcid.org/0000-0002-6051-1991>

Ригель Олеся Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-8470-7403>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ

Анотація. В роботі висвітлено актуальне питання сьогодення щодо визначення основних психологічних чинників адаптації військовослужбовців до цивільного життя та особливості їх реабілітації. Цей процес є складним та багатогранним, який має певні виклики. Ці виклики включає в себе труднощі, які пов'язані з переходом до нового (цивільного) способу життя. Крім того, було визначено, що військовослужбовці потребують психологічної реабілітації для подолання психологічних травм, які отримані під час досвіду військової служби.

Адаптація військовослужбовців до цивільного життя є складним процесом, що включає різноманітні психологічні та соціальні виклики. Сучасні дослідження спрямовані на визначення складових адаптаційного процесу, психологічних чинників особистості військовослужбовців, які необхідні для успішної адаптації.

Безсумнівно, деякі труднощі переходів пов'язані з особливостями часу, проведеного на службі, участь в активних бойових діях, які призводять до порушення звичайних зв'язків із родиною, друзями та соціальними мережами. Було встановлено, що підтримка родини та друзів має велике значення в процесі адаптації військовослужбовців. Дослідження вказують на важливість цінності підтримки колег, щоб дати військовослужбовцям змогу знову скористатися всіма послугами та можливостями. Близькі повинні це розуміти та готуватися, вчитися створювати комфортні та оптимальні умови оточуючого середовища, що сприятиме більш швидкій соціальній та психологічній адаптації до цивільного життя.

В роботі було визначено роль особистісних якостей, сенсу життя, рівня стресу та депресії, посттравматичного стресового розладу в процесі адаптації військовослужбовців. Так, сенс життя був визначений як захисний фактор, а рівень психологічного стресу як фактор ризик для ефективного результату психологічної адаптації військових до цивільного життя. Було встановлено, що на успіх процесу адаптації впливають правильно вибрані психологічні реабілітаційні інтервенції, які спрямовані на підтримку військовослужбовців у перехідний період їх життя.

В статті вказується на необхідність розробки ефективних стратегій психологічної допомоги, які спрямовані на підвищення адаптації. При цьому велика роль належить психологічному супроводу, що є одним із основних складових в процесі адаптації до цивільного життя.

Ключові слова: психологія, війна, відновлення, реабілітація, психічне здоров'я, травми.

Melnychenko Svitlana Volodymyrivna Postgraduate Student of the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-5986-5108>

Razmolodchykova Ivanna Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, <https://orcid.org/0000-0002-6051-1991>

Ryhel Olesia Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-8470-7403>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ADAPTATION OF MILITARY PERSONNEL TO CIVILIAN LIFE: CHALLENGES, STRATEGIES AND REHABILITATION

Abstract. The paper highlights the current issue of identifying the main psychological factors of military personnel's adaptation to civilian life and the specifics of their rehabilitation. This process is a complex and multifaceted one that has certain challenges. These challenges include difficulties associated with the transition to a new (civilian) way of life. In addition, it has been determined that servicemen and women need psychological rehabilitation to overcome psychological trauma that they have experienced during their military service.

The adaptation of military personnel to civilian life is a complex process that includes various psychological and social challenges. Modern research is aimed at identifying the components of the adaptation process, psychological factors of the military personnel's personality that are necessary for successful adaptation.

Undoubtedly, some of the difficulties of transitions are related to the peculiarities of the time spent in service, participation in active combat operations, which lead to disruption of normal ties with family, friends and social networks. It has been found that the support of family and friends is of great importance in the process of adaptation of military personnel. Research points to the importance of the value of peer support in enabling service members to re-engage with all services and opportunities. Loved ones should understand this and prepare themselves, learn to create comfortable and optimal environmental conditions, which will facilitate faster social and psychological adaptation to civilian life.

The paper identifies the role of personal qualities, meaning of life, stress and depression levels, and post-traumatic stress disorder in the process of military personnel adaptation. Thus, the meaning of life was defined as a protective factor, and the level of psychological stress as a risk factor for the effective outcome of the military's psychological adaptation to civilian life. It has been found that the success of the adaptation process is influenced by properly selected psychological rehabilitation interventions aimed at supporting servicemen in the transition period of their lives.

The article points to the need to develop effective strategies for psychological assistance aimed at enhancing adaptation. At the same time, an important role belongs to psychological support, which is one of the main components in the process of adaptation to civilian life.

Keywords: psychology, war, recovery, rehabilitation, mental health, trauma.

Постановка проблеми. Триваюча війна в Україні є найбільш травматичним фактором, що впливає на добробут населення. Водночас вона завдає значної травми громадянам, зокрема військовослужбовцям, які беруть безпосередню участь у бойових діях. Вони потребують ефективної психологічної реабілітації для відновлення психічного здоров'я та емоційної стабільності [1, 2].

Повертаючись до цивільного життя, психологічний стан військовослужбовців значно погіршується, оскільки вони їм важко сприймати іншу реальність. Цей перехід означає відхід від звичного та стабільного військового життя та намагання інтегрувати свої цінності, навички, очікування та ідентичність як військовослужбовця в домінуючу цивільну культуру [3, 4, 5]. Встановлено, що на процес адаптації військовослужбовців до нормального цивільного життя впливають велика кількість зовнішніх та внутрішніх різноманітних факторів. Військова служба часто передбачає специфічний досвід, що сприяє формуванню особистісних характеристики, встановленню соціальних зв'язків та порушення психологічного стану. Повернення до цивільного життя вимагає від колишніх військовослужбовців значних зусиль для відновлення психологічної рівноваги, подолання стресу та адаптації до нових соціальних, економічних і культурних реалій [1, 6, 7, 8].

Суть реабілітації військовослужбовців, які брали участь у військових операціях, полягає у відновленні повноцінного функціонування особистості.

Водночас соціально-психологічна реабілітація є частиною загального реабілітаційного комплексу, метою якого є відновлення порушених психічних функцій, соціального статусу та самопочуття військовослужбовців. Основою соціально-психологічної реабілітації має бути створення підтримуючих стратегій, які повинні включати програми щодо зниження стресу, зміни дезадаптивної поведінки на соціально прийнятні форми та розвитку психоемоційної стабільності [4, 9].

При адаптації військовослужбовців до цивільного життя важлива роль належить психологічній підтримці, за якою не завжди звертаються або не мають змоги її отримати. Основною причиною несвоєчасного звернення за допомогою є почуття сорому за прояв слабкості. Дві третини військовослужбовців з симптомами посттравматичного стресового розладу (ПТСР) повністю ігнорують симптоми розладу. Це призводить до соціальної дезадаптації та порушення основних аспектів адаптації в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти психологічної чинників адаптації військовослужбовців вивчаються в дослідженнях Smolinski, Licina (2023), Gettings, та ін. (2022), McCutcheon (2022), Lee, Pearce, Thapa (2023). Автори Dulia, Liakh, Veretenko (2020), Спіріна, Дуля, Боброва (2025), Магдисюк, та ін. (2025) вказують на роль сім'ї під час адаптації. Крім того, в роботах Druz, та ін. (2024), McCutcheon (2022) було виявлено негативний вплив ПТСР на якість життя військовослужбовців та Murray (2022), Nitzan, Mendlovic, Ash (2024) показали важливість комплексної соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, що передбачає використання специфічних засобів на кожному етапі.

Мета статті – визначити основні психологічні аспекти адаптації військовослужбовців до цивільного життя та особливості їх реабілітації.

Виклад основного матеріалу. В наш час встановлюється значний інтерес науковців до розуміння досвіду військовослужбовців під час переходу від військового до цивільного життя. Дійсно, значна частина військовослужбовців, серед яких основна частина це ветерани, які залишили армію, повідомляють, що адаптація до цивільного життя була складною. Цей факт спонукає дослідників визначити фактори, які можуть полегшити процес адаптації до цивільного життя [4].

Основними наслідками цього є проблеми з адаптацією до суспільства та мирних умов, професійною та соціальною інтеграцією. Тому багато військовослужбовців намагаються повернутися до бойових дій, але занадто раннє повернення може наразити їх на ризик повторної травматизації [3, 10].

Перехід від військової служби до цивільного життя може бути складним процесом. Військове життя пропонує структурований розпорядок дня, чітко визначені ролі та відчуття товариства, що може зробити цивільне життя незвичним та небажаним. Військове середовище – це окрема рольова субкультура, яка суттєво відрізняється від цивільного життя, де структура, правила, ієрархія та товариські стосунки є основою військового життя. Центральним фактором адаптивного переходу від військової культури є здатність ветерана долати розрив між

військовими цінностями та культурою й цінностями цивільної спільноти, які часто суперечать військовим. Крім того, перехід від дійсної військової служби до домашнього життя створює стрес не лише для військовослужбовця, але й для членів його родини, що може вплинути на мережі підтримки. Деякі ветерани також повертаються до цивільного життя з ускладненнями фізичного та психічного здоров'я, що ще більше ускладнює процес переходу [5, 6, 8].

Сучасний світовий досвід вказує на необхідність мультидисциплінарного підходу в реабілітації військовослужбовців, що включають напрямки відновлення як фізичного стану, так і психологічного здоров'я. Серед таких поширених напрямків можна виділити фізичну та психічну реабілітацію, а також соціальну та професійну реабілітацію. При цьому індивідуальний підхід спеціалістів різного профілю допомагає отримати ефективні та якісні результати реабілітації військовослужбовців до цивільного життя [9, 11, 12].

Показано, що у близько 30% військовослужбовців спостерігаються ознаки ПТСР та симптоми нав'язливого спостереження, уникнення та гіперзбудження. Було встановлено, що симптоми ПТСР знижують показники фізичного ($R^2=0,634$; $p<0,001$) та психологічного ($R^2=0,607$; $p<0,001$) компонентів якості життя військовослужбовців, а також соціально-психологічної адаптації ($R^2=0,576$; $p<0,001$) [2]. Було виявлено, що військовослужбовці з ПТСР мають досить низький рівень соціальної та психологічної адаптації, що проявляється у низькій самооцінці, неприйнятті інших, емоційному дискомфорті, зниженій активності та нездатності домінувати. Встановлено, що ПТСР є причиною зниження якості життя військовослужбовців на фізичному та психологічному рівні. Це доводить, що військовослужбовці, які мають певні травми внаслідок війни, додатково страждають від психологічних проблем, нав'язливих переживань та емоційної нестабільності [13].

Під час процесу адаптації військові стикаються із рядом викликів, які пов'язані з відновленням функціональних здібностей, реінтеграцією до роботи, сім'ї та соціального контексту відносин та стосунків [11]. Хоча деякі військові мають труднощі з пошуком роботи вперше, інші стикаються з викликом повернення до попередньої роботи. Ті, хто перебуває у на військовій службі, можуть мати труднощі з поверненням до попередніх ролей, і іноді можуть повернутися до роботи лише через деякий час після виїзду із зони бойових дій. Процес повернення до роботи після демобілізації вимагає надолуження згаяного, вивчення нових навичок або адаптації до соціальних змін і нових ролей на робочому місці. Крім того, військовослужбовці можуть зіштовхнутися із відсутністю відповідної медичної та соціально-психологічної допомоги. У них виникають труднощі із працевлаштуванням та соціальною адаптацією, соціальна ізоляція та соціальна відчуженість можуть супроводжувати тривалий час [14]. Було виявлено, що військові ветерани мають особливий досвід самотності та соціальної ізоляції, порівняно з іншими групами населення. Пряма зосередженість на соціальній реінтеграції та залученні, психосоціальному функціонуванні,

побудові довіри, підтримці однолітків, груповій згуртованості та розширенні можливостей через відчуття мети та вивчення нових навичок може пом'якшити самотність та соціальну ізоляцію ветеранів з ПТСР [10].

Особистісні фактори є невід'ємною частиною загального здоров'я, благополуччя та стійкості військовослужбовців. Вони включають попередні та поточні фізичні, психічні та духовні сильні сторони й ресурси людини, а також її інтереси та навички, переконання та цінності, відчуття сенсу та мети. Попередній життєвий досвід також може призвести до того, що військовослужбовці будуть більш-менш вразливими, стійкими та підготовленими до проходження процесу реабілітації. Було виявлено значний позитивний зв'язок між сенсом життя та психологічною адаптацією серед ветеранів. Крім того, психологічний дистрес і симптоми депресії, тривоги і стресу виявилися важливими посередниками у вищезгаданому зв'язку, оскільки ветерани, які повідомили про більший сенс життя, як правило, повідомляли про нижчий рівень психологічного дистресу і кращу психологічну адаптацію [3].

Те, як ветерани сприймають себе може мати важливу роль у переході до цивільного життя. Конструкт, що розвивається, специфічний для моральної травми, може запропонувати спосіб розуміння внутрішнього досвіду ветеранів. Військовослужбовець може зіткнутися з етичними дилемами, такими як свідчення, а не запобігання, участь у діях, які призводять до смерті або травм. Хоча ці дії можуть бути правилами ведення бойових дій, вони можуть порушувати основні переконання ветерана. Зокрема, самоконструкти, що виникають внаслідок подій, пережитих під час активної служби в зоні бойових дій, можуть кидати виклик їхньому почуттю людяності та призводити до почуття провини або сорому. Це може збільшити складність труднощів презентації, наприклад, складної травми. Розуміючи концептуалізацію людиною моральної травми, пропонується впровадити більш ефективні втручання, засновані на доказах, для задоволення широких потреб ветеранів. Таким чином, такі служби можуть працювати з ветераном, щоб «зцілити» моральну травму [15, 16].

Було встановлено, що підтримка родини та друзів має велике значення в процесі адаптації військовослужбовців. Дослідження вказують на важливість цінності підтримки колег, щоб дати військовослужбовцям змогу знову скористатися всіма послугами та можливостями. Близькі повинні це розуміти і готуватися, вчитися створювати комфортні та оптимальні умови оточуючого середовища, що сприятиме більш швидкій соціальній та психологічній адаптації до цивільного життя. В дослідження Dulia, Liakh, Veretenko (2020) [17], Спіріна, Дуля, Боброва (2025) [14], Магдисюк, та ін. (2025) [1] зазначається, що до повернення військового повинні готуватися і члени його родини бо під час участі в бойових діях одного із члена сім'ї, зміни відбуваються і у військовослужбовців, і в родині. Зокрема, повідомлялося, що подружжя військовослужбовців відчувають підвищений рівень депресії, тривоги, стресу та труднощів з адаптацією на всіх її етапах [4, 5].

Встановлено труднощі, що виникають під час етапу реінтеграції після того, як військовослужбовець повертається додому, людина повинна знайти свою роль у сімейній системі. Так, під час фази реінтеграції роль військовослужбовця змінюється, і він раптово стає «новачком» у новоствореній сімейній одиниці, яка досягла певного рівня рівноваги, поки військовослужбовець був відсутній. Цей процес часто включає елементи стресу та перебудови, включаючи «нового члена», що передбачає нову зміну ролей та очікувань. Це може бути неочікуваним досвідом для обох партнерів. Крім того, реінтеграція загалом вважається подвійним процесом для пар, включаючи елементи реінтеграції, що відбуваються всередині окремої людини, та елементи, що відбуваються в межах сімейної системи в цілому, які необхідно розглядати у світлі обох процесів та з унікальної точки зору кожної окремої людини. Деякі з поширених проблем реінтеграції для пар включають перегляд домашніх розпорядків та обов'язків, емоційну та фізичну близькість, а також занепокоєння щодо майбутнього [5, 6, 8].

Накопичення стресу та негативних емоцій провокує ускладнення симптомів ПТСР. Військовослужбовці не схильні активно звертатися за професійною допомогою, тому ця проблема залишається прихованою та нагально ставить потребу у кваліфікованій соціально-психологічній допомозі таким військовослужбовцям на тому ж рівні, що й фізична реабілітація [18].

Брак розуміння того, що таке психічне здоров'я, та зосередження на проблемах фізичного здоров'я можуть призвести до затримки в діагностиці або неправильного діагнозу. Військовослужбовець може не визнавати або не бачити себе таким, хто потребує допомоги, і тому не бажає брати участь у професійній психологічній допомозі, таких як регулярні групові чи індивідуальні психотерапевтичні інтервенції, натомість обираючи неформальні втручання [6].

Основними цілями соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, є нормалізація психоемоційного стану, відновлення порушених психічних функцій, реадптація та ресоціалізація, сприяння гармонізації міжособистісної взаємодії [2, 17]. У контексті ПТСР підходи когнітивно-поведінкової терапії стверджують, що когнітивні функції, пов'язані з травмою, стали перебільшеними. Це може ненавмисно призвести до стигматизації, оскільки людина неточно оцінює ситуацію. Тоді як підхід, заснований на моральній травмі, стверджує, що людина приймає неправильні самопереконавання, характерні для провини, що призводить до уникнення болісних моральних емоцій, таких як вина та сором. Визнання моральної травми підтримує рухи до використання терапії третьої хвилі, такої як терапія прийняття та зобов'язання, щоб ветеранам дозволили жити відповідно до своїх цінностей, переживаючи водночас моральний біль. Цей підхід відходить від традиційних когнітивно-поведінкових підходів тривалого впливу та десенсибілізації та переробки рухів очей. Дослідження показали, що одночасне використання комбінованого підходу до психотерапії та когнітивної реабілітації, який забезпечує розвиток соціальної компетентності військовослужбовців, є перспективним у подоланні ПТСР [6, 7, 16].

Важливим аспектом, пов'язаним з втручанням/підтримкою сім'ї, є допомога під час перехідних етапів сім'ї, коли військовослужбовець залишає службу та повертається з неї. Це особливо важливо у випадку сімей з маленькими дітьми, які можуть представляти собою сімейні осередки з додатковою вразливістю через збільшення обов'язків. Зокрема, втручання, що допомагають сім'ям підтримувати послідовний розпорядок дня для дітей у періоди змін та допомагають дітям підтримувати зв'язок з відсутнім батьком, можуть допомогти запобігти розриву батьківських зв'язків [4, 7].

Висновки. Повернення до цивільного життя вимагає від колишніх військовослужбовців значних зусиль для відновлення психологічної рівноваги, подолання стресу та адаптації до нових соціальних, економічних і культурних реалій. Відчуття ізоляції ветеранів очевидне, і сприяння способам відновлення зв'язку з родиною та друзями після військової служби є важливим. Подолання стигми психічного здоров'я також має першочергове значення, як і сприйняття військовослужбовцями їхнього перебування в громаді. Також існує потреба підвищити рівень обізнаності щодо конкретних потреб військовослужбовців в цивільному житті. Це можна зробити шляхом інтеграції інформації, що стосується цієї категорії населення, існуючу підготовку або шляхом розробки нових навчальних програм. Потрібна допомога в досягненні необхідного рівня готовності військовослужбовця до зміни цінностей, відносин, професії. Це дозволяє зняти зайву психологічну напругу та певну агресію під час адаптації. Було виявлено, що військовослужбовці та їхні сім'ї потребують інформаційно-методичних та довідкових матеріалів з широкого кола питань, які пов'язані з поведінкою при переході до нових умов життя та діяльності.

Література:

1. Магдисюк Л. І., Замелюк М. І., Сойко О. В., Замелю, І. В. Психотехнології та психологічні аспекти реабілітації військовослужбовців при переході до цивільного життя: виклики та стратегії адаптації. Психологічні студії. 2025. №1. С. 52–59. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2025.1.7>.
2. Druz O., Bursa A., Dolynskiy R., Shpak S., Rudakevych O. Social and Psychological Rehabilitation of Servicemen with Post-Traumatic Stress Disorder. *Open Psychol J.* 2024. Vol. 17. P. e18743501314928. <http://dx.doi.org/10.2174/0118743501314928240923052326>.
3. McCutcheon V. Meaning in Life and Psychological Distress: Examining Veterans and Psychological Adaptation to Civilian Life" *Electronic Theses and Dissertations.* 2022. 2250. <https://egrove.olemiss.edu/etd/2250>.
4. Lee J. E.C., Pearce K., Thapa S. Psychosocial factors and military-to-civilian transition challenges: A dyadic analysis of Veterans and their spouses. *Journal of Military, Veteran and Family Health.* 2023. Vol. 9 (3). P. 27-40. <https://doi.org/10.3138/jmvfh-2022-0015>.
5. Ohlsson A., Nilsson S., Larsson G. Social and Psychological Support for Military Personnel and Their Families in Connection with Military Deployment: A Scoping Review and Thematic Analysis. *Journal of Veterans Studies.* 2024. Vol. 10(1). P. 160–172. <https://doi.org/10.21061/jvs.v10i1.533>.
6. Misca G., Augustus J., Russell J., Walker J. Meaning(s) of transition(s) from military to civilian life at the intersection with mental health: implications for clinical settings. *Frontiers in psychology.* 2023. Vol. 14. P. 1142528. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528>.

7. Borges L. M., Barnes S. M., Farnsworth J. K., Drescher K. D., Walser R. D. Case Conceptualizing in Acceptance and Commitment Therapy for Moral Injury: An Active and Ongoing Approach to Understanding and Intervening on Moral Injury. *Frontiers in psychiatry*. 2022. Vol. 13. P. 910414. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.910414>.

8. Shevchenko S., Varina H. Specific features of re-adaptation of military personnel after leaving the combat zone. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Pedagogy and Psychology”*. 2025. Vol. 11(1). P. 82-90. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2025.82>.

9. Smolinski G., Licina D. After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S. DoD Global Health Engagement. *Military medicine*. 2023. Vol. 188(1-2). P. 3–5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>.

10. Gettings R. D., Kirtley J., Wilson-Menzfeld G., Oxburgh G. E., Farrell D., Kiernan M. D. Exploring the Role of Social Connection in Interventions With Military Veterans Diagnosed With Post-traumatic Stress Disorder: Systematic Narrative Review. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 13. P. 873885. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.873885>.

11. Murray C.D. Ethnographies of Limb Loss and Rehabilitation. In: Hayre, C.M., Muller, D.J., Hackett, P.M.W. (eds) *Rehabilitation in Practice*. Springer, Singapore. 2022. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8317-6_10.

12. Nitzan D., Mendlovic J., Ash, N. The Israeli Trauma system during wartime - policy and management. *Isr J Health Policy Res*. 2024. Vol. 13. P. 32. <https://doi.org/10.1186/s13584-024-00623-x>.

13. Blakey S. M., Dillon K. H., Wagner H. R., Simpson T. L., Beckham, J. C., Calhoun P. S., Elbogen E. B. Psychosocial well-being among veterans with posttraumatic stress disorder and substance use disorder. *Psychological trauma : theory, research, practice and policy*. 2022. Vol. 14(3). P. 421–430. <https://doi.org/10.1037/tra0001018>.

14. Спіріна Т., Дуля А., Боброва О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 1. С. 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>.

15. Williamson V., Murphy D., Stevelink S. A. M., Allen S., Jones E., Greenberg N. The impact of moral injury on the wellbeing of UK military veterans. *BMC psychology*. 2021. Vol. 9(1). P. 73. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00578-7>.

16. Williamson V., Murphy D., Phelps A., Forbes D., Greenberg N. Moral injury: the effect on mental health and implications for treatment. *The lancet. Psychiatry*. 2021. Vol. 8(6). P. 453–455. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00113-9](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00113-9).

17. Dulia A. V., Liakh T. L., Veretenko T. G. Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. Vol. 4. P. 211–221. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>.

18. Arakelyan M., Tunyan T., Grigoryan K. Organization of psychological rehabilitation and medical care for patients with mental health issues caused by military operations. *Eur Psychiatry*. 2023. Vol. 66(S1). P. 979-80.

References:

1. Magdysyuk, L. I., Zamelyuk, M. I., Soiko, O. V., & Zamelyuk, I. V. (2025). Psykhotekhnologii ta psykholohichni aspekty rehabilitatsii viiskovosluzhbovtziv pry perekhodi do tsyvilnoho zhyttia: vyklyky ta stratehii adaptatsii [Psychotechnologies and psychological aspects of rehabilitation of military personnel in the transition to civilian life: challenges and adaptation strategies]. *Psykhologichni studii – Psychological studies*, (1), 52–59. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2025.1.7>. [in Ukrainian].

2. Druz, O., Bursa, A., Dolynskyi, R., Shpak, S., Rudakevych, O. (2024). Social and Psychological Rehabilitation of Servicemen with Post-Traumatic Stress Disorder. *Open Psychol J*, 17, e18743501314928. <http://dx.doi.org/10.2174/0118743501314928240923052326>. [in English].

3. McCutcheon, V. (2022). Meaning in Life and Psychological Distress: Examining Veterans and Psychological Adaptation to Civilian Life" Electronic Theses and Dissertations. 2250. <https://egrove.olemiss.edu/etd/2250>. [in English].
4. Lee, J. E.C., Pearce, K., Thapa, S. (2023). Psychosocial factors and military-to-civilian transition challenges: A dyadic analysis of Veterans and their spouses. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 9 (3), 27-40. <https://doi.org/10.3138/jmvfh-2022-0015>. [in English].
5. Ohlsson, A., Nilsson, S., & Larsson, G. (2024). Social and Psychological Support for Military Personnel and Their Families in Connection with Military Deployment: A Scoping Review and Thematic Analysis. *Journal of Veterans Studies*, 10(1), 160–172. <https://doi.org/10.21061/jvs.v10i1.533>. [in English].
6. Miscia, G., Augustus, J., Russell, J., & Walker, J. (2023). Meaning(s) of transition(s) from military to civilian life at the intersection with mental health: implications for clinical settings. *Frontiers in psychology*, 14, 1142528. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528>. [in English].
7. Borges, L. M., Barnes, S. M., Farnsworth, J. K., Drescher, K. D., & Walser, R. D. (2022). Case Conceptualizing in Acceptance and Commitment Therapy for Moral Injury: An Active and Ongoing Approach to Understanding and Intervening on Moral Injury. *Frontiers in psychiatry*, 13, 910414. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.910414>. [in English].
8. Shevchenko, S., & Varina, H. (2025). Specific features of re-adaptation of military personnel after leaving the combat zone. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. *Series "Pedagogy and Psychology"*, 11(1), 82-90. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2025.82>. [in English].
9. Smolinski, G., & Licina, D. (2023). After the Trauma: The Role of Rehabilitation Medicine in U.S. DoD Global Health Engagement. *Military medicine*, 188(1-2), 3–5. <https://doi.org/10.1093/milmed/usac302>. [in English].
10. Gettings, R. D., Kirtley, J., Wilson-Menzfeld, G., Oxburgh, G. E., Farrell, D., & Kiernan, M. D. (2022). Exploring the Role of Social Connection in Interventions With Military Veterans Diagnosed With Post-traumatic Stress Disorder: Systematic Narrative Review. *Frontiers in psychology*, 13, 873885. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.873885>. [in English].
11. Murray, C.D. (2022). Ethnographies of Limb Loss and Rehabilitation. In: Hayre, C.M., Muller, D.J., Hackett, P.M.W. (eds) *Rehabilitation in Practice*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8317-6_10. [in English].
12. Nitzan, D., Mendlovic, J. & Ash, N. (2024). The Israeli Trauma system during wartime - policy and management. *Isr J Health Policy Res*, 13, 32. <https://doi.org/10.1186/s13584-024-00623-x>. [in English].
13. Blakey, S. M., Dillon, K. H., Wagner, H. R., Simpson, T. L., Beckham, J. C., Calhoun, P. S., & Elbogen, E. B. (2022). Psychosocial well-being among veterans with posttraumatic stress disorder and substance use disorder. *Psychological trauma: theory, research, practice and policy*, 14(3), 421–430. <https://doi.org/10.1037/tra0001018>. [in English].
14. Spirina, T., Dulia, A., Bobrova, O. (2025). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv u pisliavoiennyi period. Vvichlyvist [Socio-psychological adaptation of military personnel in the post-war period]. *Humanitas*, 1, 157–162. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21>. [in Ukrainian].
15. Williamson, V., Murphy, D., Stevelink, S. A. M., Allen, S., Jones, E., & Greenberg, N. (2021). The impact of moral injury on the wellbeing of UK military veterans. *BMC psychology*, 9(1), 73. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00578-7>. [in English].
16. Williamson, V., Murphy, D., Phelps, A., Forbes, D., & Greenberg, N. (2021). Moral injury: the effect on mental health and implications for treatment. *The lancet. Psychiatry*, 8(6), 453–455. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00113-9](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00113-9). [in English].
17. Dulia, A. V., Liakh, T. L., & Veretenko, T. G. (2020). Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. Society. Integration. Education. *Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 211–221/ <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>. [in English].
18. Arakelyan, M., Tunyan, T., & Grigoryan, K. (2023). Organization of psychological rehabilitation and medical care for patients with mental health issues caused by military operations. *Eur Psychiatry*, 66(S1), 979-80. [in English].